

Renegater i dunkel belysning

Johan Stenfeldt, *Renegater. Nils Flyg och Sven Olov Lindholm i gränslandet mellan kommunism och nazism*, 320 s., Nordic Academic Press, Lund 2019.

JOHAN STENFELDT är historiker vid Lunds universitet och disputerade 2013 på doktorsavhandlingen *Dystopiernas seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt* (Agering 2013). *Renegater. Nils Flyg och Sven Olov Lindholm i gränslandet mellan kommunism och nazism* är Stenfeldts andra bok, som tematiskt både knyter an till och skiljer sig från doktorsavhandlingen. Det är, precis som i avhandlingen, 1900-talshistoria, idéanalys, kommunism och nazism som står i fokus. Men renegatproblematiken är ny liksom de två rikssvenska huvudgestalterna: Nils Flyg (1891–1943) och Sven Olov Lindholm (1903–1998). Renegat eller överlöpare är den som politiskt ”förräder” sina idéer och ideal. Begreppet syftade ursprungligen på överlöpare från kommunismen men har fått en vidare tillämpning. Här är det frågan om två renegater och tillika två ideologiska övergångar: en från kommunism till nazism (Flyg) och en från nazism till kommunism (Lindholm). Det är i alla fall den handfasta utgångspunkten, som dock ska visa sig vara betydligt mer svävande. Undertiteln till Stenfeldts bok illustrerar detta: de två studerade herrarna rör sig i ”gränslandet mellan kommunism och nazism”.

Renegater består av åtta kapitel fördelade över två delar. Det första kapitlet presenterar syfte och frågeställningar, relevant forskning, metodologi, material och biografisk ram. Första delen behandlar Nils Flygs karriär från början till slut. Del två tar sig an Sven Olov Lindholms liv och verk. Det sista kapitlet erbjuder en avslutande analys. Bokens syfte är ”att med utgångspunkt i dessa biografiska fall dissekera det ideologiska kraftfältet mellan kommunism och nazism” (s. 11). Metoden beskrivs som ”komparativt idéanalytisk” (s. 27). *Renegater* är, som författaren själv framhåller, svår att genrebestämma. Den är inte renodlat biografisk men heller inte renodlat idéanalytisk. Liv och verk samsas mellan pärmarna. Men det är verken – renegaternas verk – som står i fokus.

Den vetenskapliga sekundärlitteratur som refereras i *Renegater* (historikerna Francois Furet och Detlef Mühlberger med flera) har det gemensamt att den fäster uppmärksamheten på nazismens välfärdsorientering,

arbetarklasstöd och antikapitalism, det vill säga dess närhet till socialism och kommunism (s. 18 ff.). Utgångspunkten är med andra ord på en och samma gång tydlig och kontroversiell. Johan Stenfeldt för en sparsam diskussion om totalitarismbegreppet i sin renegatbok. I sin doktorsavhandling är han desto utförligare om totalitarismteorin (s. 48–68). Vad man från totalitarismteoretiskt håll försöker göra är att destillera fram ideologiska beröringspunkter mellan de båda politiska ideologierna/riktningarna (Francois Furet talar om ”totalitära bröder”): revolutionärt våld, diktaturideal kontra parlamentarisk demokrati, en historisk ödestro som rättfärdigar alla handlingar. Man hade som läsare gärna tagit del av olika invändningar mot totalitarismteorins antaganden om en politisk och ideologisk konvergens mellan kommunism och nazism. Det finns nämligen en tungt vägande kritik mot analyser av detta slag (filosofen Domenico Losurdo, historikern Enzo Traverso med flera) som hävdar att förklaringsmodellen döljer mer än den förklarar. De fascistiska och nazistiska rörelserna bildades med syftet att kväsa den marxistiska och kommunistiska arbetarrörelsen. Arbetarrörelsen och nazismen var huvudkombattanter under 1930- och 1940-talen. Om ”ytterligheten” kommunism berör ”ytterligheten” nazism borde vi se mängder av människor i renegatströmmen. Så är inte fallet. Majoriteten av människor som stödde sig på marxismen och arbetarrörelsen vandrade inte Nils Flygs väg.

Nils Flygs liv och politiska utveckling är tämligen genomforskade. Uppsatser och vetenskapliga artiklar föreligger. Det ”definitiva” bidraget står historikern Håkan Blomqvist för i *Gåtan Nils Flyg och nazismen* (Carlsson 1999). På den här punkten tillför Stenfeldt ganska lite. Annorlunda förhåller det sig med Sven Olov Lindholms levnadsbana och politiska aktiviteter (inte minst efter 1945). Lindholm har inte tilldragit sig historieforskarnas intresse. Den så kallade Lindholmsrörelsens historia har förvisso tecknats av Heléne Lööv i doktorsavhandlingen *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*. (Munkedal 1990) och av Victor Lundberg i *En idé större än döden. En fascistisk arbetarrörelse i Sverige, 1933–1945* (Möklinta 2014). Men personen Lindholm har man förbisett. Undantaget är en vetenskaplig artikel av historikern Nathaniel Kunkeler, ”Sven Olov Lindholm and the literary inspirations of Swedish fascism”, i *Scandinavian Journal of History* 44 (2019:1). Stenfeldts personporträtt och idéanalys fyller en lucka både i fascismforskningen och i renegatforskningen.

Jämförelsen mellan Nils Flyg och Sven Olov Lindholm är instruktiv. Bådas politiska karriärer och omprövningar har något gåtfullt och dunkelt över sig. De är tvetydiga och lite svävande renegater. Blev verkligen den gamle nazistiske ledaren Lindholm, ordförande för Nationalsocialistiska Arbetarpartiet/Svensk Socialistisk Samling, kommunist på ålderns höst?

Blev ”hårdstensbolsjeviken” Flyg, först ordförande i Sveriges Kommunistiska Parti och sedan i Socialistiska Partiet, verkligen nazist under andra världskriget? Att de två gestalterna omprövade sina politiska ståndpunkter är givet, men exakt var de landade är inte lika klart. Flyg stödde (från omkring 1940–1941) Hitlertysklands krig, men blev han ideologiskt övertygad nazist? Lindholm engagerade sig i Vietnammörelsen och fredsrörelsen på 1970- och 1980-talen och kunde ses bära ett märke med Vänsterpartiet Kommunisterna (PK). Några omständigheter försvårar ytterligare definitiva slutsatser. Nils Flyg dog utarbetad i en hjärtattack redan 1943. Huruvida han hade vandrat vidare in i den bruna miljön får vi aldrig veta, liksom vi inte får veta hur han hanterat Hitlerregimens sammanbrott 1945. Han dog mitt i omprövningen. Lindholms politiska avfall kom väldigt sent. Efter kriget och på 1950-talet var han fortfarande övertygad nazist, gift med en än mer övertygad nazist, Vera Schimanski (senare Oredsson). Men under sent 1960-tal började han ifrågasätta alltmer av den nazistiska läran och insåg att Hitlertysklands krigsförbrytelser inte var påhittade. Det är hur som helst en motsägelsefull idéutveckling som Stenfeldt noterar, ty Lindholm tycks genom sin omprövning ha hållit fast vid en ”ursprunglig”, av Hitler och anfallskrig obefläckad, ”idealistisk” nazism, en från den år 1934 mördade Georg Strasser emanerande ”nationell socialism”. Ett problem på vägen mot att lösa Lindholms gåta är, som Stenfeldt påpekar, det fragmentariska källmaterialet. Lindholmsrörelsen lades ner omkring 1950 och vad som finns därefter att analysera är främst spridda anteckningar, intervjuer och Lindholms småskrift *Döm ingen ohörd*. Den senare kom ut i tre upplagor (1945, 1967, 1968) och spelar givetvis en nyckelroll i Stenfeldts försök att fånga de olika stegen i Lindholms politiska övergång. Jag tycker inte det finns något särskilt som tyder på att Lindholm blev kommunist (trots ett eventuellt medlemskap i PK!), och Stenfeldt förfaller heller inte vara helt övertygad. Mer tyder på att Lindholm blev ”grön”: miljö- och fredsvän samt antimilitarist och internationalist.

Johan Stenfeldts metod för att närmare försöka klargöra dessa två övergångar – och relationen mellan dem – är ideologianalytisk. Han har hämtat inspiration från statsvetaren Michael Freedens ideologiteoretiska modell. Utifrån Freedom konstruerar Stenfeldt ideologiska ”kärnkluster” bestående av sex delar, sex ”kärnbegrepp”, i fallen Flyg och Lindholm. Stenfeldt följer sedan förändringen i dessa kärnkluster. Kommunisten Flygs kärnbegrepp identifieras: antikapitalism, antiimperialism, antikomminternism, antimilitarism, arbetets idealisering och arbetarstaten Sovjetunionen. I Lindholms fall består kärnklustret före avfallet av följande idéelement: antisemitism, antikapitalism, antimaterialism, antiimperialism, arbetarnas idealisering, arbetarstaten Tyskland. Ställda bredvid varandra framträder likheter (antikapitalism och antiimperialism) men också skill-

nader. Lindholms antisemitism och antimaterialism är frånvarande hos Flyg före avfallet. Vidare saknas Flygs antimilitarism hos Lindholm. Det Stenfeldt kallar Flygs antikominternism handlar om Flygs djupa misstro – efter brytningen med Sveriges Kommunistiska Parti – mot först Komintern och sedan mot Sovjetunionen. En antipati där antistalinism gled över i antikommunism och gradvis öppnade upp för nya politiska allianser.

Notabelt är att en ofta utpekad grundstomme i fascismens ideologi saknas i Sven Olov Lindholms kärnklyster: antikommunismen och antimarxismen. Det går att förstå avsaknaden av antikommunism, den hade osäkert och kanske upplöst bokens övergripande totalitarismteori. Nazistledaren Lindholm benämns i stället ”socialist” (s. 254). Men den typen av kategorisering är strängt taget poänglös om man inte närmare går in på socialismbegreppets historiskt mångfaldiga former. Lindholms ”socialism” är ju en icke-marxistisk och antikommunistisk ”socialism” hemmahörande i en radikalhögertradition med namn som Oswald Spengler och – om vi tar Sverige – Per Engdahl, Sven Hedin och Rütger Essén. Författaren till *Renegater* borde ha beaktat några ord från statsvetaren Herbert Tingsten: att kalla sig socialist av en högre dignitet var ”en vanlig teknik bland nazistiska högermän”.¹

Jag tror att det aningen diffusa och magra slutresultatet i Johan Stenfeldts bok inte bara har att göra med de lite fladdriga studieobjekten (Flyg/Lindholm) utan också med val av teori och metod. Michael Freedens lingvistiska och kontextlösa metodologi (semantisk struktur ersätter social kontext) i kombination med en (implicit) totalitarismteori har lett fram till ett på vissa punkter lite tveksamt resultat. Jag får intryck av att Freedens – och Stenfeldts – modell är statisk. De politiska begreppen underkastas inte en historisk-kritisk analys och de sätts inte in i en kulturell, politisk och samhällelig kontext. Möjligen hade det varit bättre om tyngdpunkten teoretiskt och metodiskt vilat mer på Reinhart Kossellecks begrepps-historia (Stenfeldt nyttjar Kossellecks begrepp ”erfarenhetsrum”) än Michael Freedens ”morfologiska” ansats.

Man står som läsare frågande till vad som var avgörande i de två renegaternas resor. Stenfeldts mycket starka fokus på de ideologiska kontinuiteterna hos de två studieobjekten, snarare än på ideologiska brytpunkter och diskontinuiteter, är på ett sätt motiverad (vi har att göra med två mycket principfasta politiska gestalter). Samtidigt är de kontinuiteter som uppspåras så starkt kopplade till idén om frändskapen mellan kommunism och nazism (med Stenfeldts ord ”det ideologiska kraftfältet mellan kommunism och nazism”) att själva omprövningen, den ideologiska kursändringen, lite grann faller bort. Stenfeldt säger sig studera ideologisk föränd-

1. Herbert Tingsten, *Mitt liv 2* (Stockholm 1962), s. 30.

ring. Men vilken förändring i så fall? Förändringen blir inte särskilt stor om man inte analytiskt gör reda för den stora *skillnaden* mellan kommunism och nazism. Några intressanta idéförändringar uppmärksammas dock. I Sven Olov Lindholms fall handlar det om att hans antisemitism gradvis fasas ut samt att han, militärt utbildad försvarsvän, blir antimilitarist och internationalist. Men paradoxalt nog förblir han något slags nationalist. Hans engagemang för Vietnam i FNL-rörelsen mot USA:s krigföring motiverades av respekten för det nationella oberoendet. Nils Flyg omvärde- rar på mycket kort tid den nazistiska rörelsen, nationalismen blir ett mer framträdande tema och man kan notera spridda antijudiska uttalanden.

Enligt Johan Stenfeldts ideologianalys är det marxistiska drag som motiverar Nils Flygs övergång till nazismen (s. 143). Antikapitalism, givetvis, men också ”historicism” (tron på historiens lagbundenhet). Att något skaver i analysen visar de motsägelser författaren stundtals uppvisar. Den sene Nils Flygs antikapitalism sägs både ”teoretiskt tunnas ut” och ”få en svagare underbyggnad” samtidigt som den fortfarande har en ”framträdande position” och utgör ett starkt och intakt tema (s. 142). Det går inte riktigt ihop. Det blir för abstrakt. Här hade behövts en konkret utredning av hur Nils Flygs marxistiskt färgade antikapitalism med tiden böjs i nazistisk riktning och mer riktar in sig på ”storfinans” och ”plutokrati”. Djupt problematisk är Stenfeldts tolkning av Sven Olov Lindholms arbetsbegrepp. Enligt Lindholm var alla svenska arbetare – och med arbetare avsågs det ”produktiva” arbetet i alla samhällsklasser – exploaterade av ”improduktivt” judiskt finanskapital. Stenfeldt uppfattar Lindholms arbetsbegrepp som en utvidgning av den marxistiska mervärdesläran till fler grupper i samhället (s. 176, 206, 208). Den läsningen är inte lyckad eftersom den sammanblandar två politiska diskurser. Den suddar ut själva idén med fascismens omläsning av arbets-/arbetarebegreppet: att neutralisera marxismens klassbaserade utsagningsbegrepp (arbete–kapital). En stor del av Lindholm-citaten i *Renegater* för Stenfeldts tankar ”i riktning mot marxismen” (s. 150), när de i stället borde föra tankarna till fascismen. Trots allt förhöll det ju sig så, som Stenfeldt också visar, att Lindholm försvarade privategendomen, bedrev en kamp mot marxismens klasskampstanke och propagerade för ett klassiskt fascistiskt arbetsbegrepp. Stenfeldt hade mot bakgrund av detta behövt problematisera Lindholms antikapitalism, som är villkorad och tvetydig, såsom den ofta är i mellankrigstidens fascistiska rörelser. Men då hade å andra sidan urvalet av de ideologiska kärnbegreppen sett annorlunda ut.

David Brolin